

Pierre Bourdieu

Staf Callewaert

Professor emeritus, Københavns universitet

PIERRE BOURDIEU

Pierre Bourdieu er født i 1930 i en landsby i departementet Béarn i det sydvestlige Frankrig. Han nedstammer fra en slægt af bønder. Faderen var imidlertid offentligt ansat og bestred et beskedent, lokalt job. Bourdieu gik i gymnasiet i Pau som kostskoleelev, men blev på et tidligt tidspunkt optaget på en af Paris' eliteskoler, lycée Louis-le-Grand. Fra 1951-54 fortsatte han studierne ved den berømte École Normale Supérieure, Rue d'Ulm. Sin formelle uddannelse afsluttede han med en eksamen i filosofi, dog uden at fremlægge den obligate akademiske afhandling som en demonstration mod de interne forhold på institutionen. Eksamenen gav ham bl.a. kompetence til at undervise ved de højere uddannelser, og i det følgende år arbejdede Bourdieu som gymnasielærer i provinsen. Fra 1956 og to år frem aftjente han sin værnepligt i den franske hær i Algeriet, midt under landets befrielseskrig. Efter militærtjenesten blev Bourdieu i Algeriet og arbejdede som undervisningsassistent ved universitetet i Alger. I denne periode udførte han antropologiske studier af berberbefolkningen i Kabylien og sociologiske studier af landbrugsproletariatets forvandling i overgangen fra det traditionelle samfund og det koloniale regime til det samfund som voksede frem under afkoloniseringen. I 1960 vendte Bourdieu tilbage til Frankrig og arbejdede som undervisningsassistent og senere lektor i Lille og Paris. I 1964 blev han forskningsleder ved elite-institutionen École des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) som medarbejder under Raymond Aron (1905-1983), og leder for Centre de sociologie européenne. Han underviste samtidig ved École Normale Supérieure i bl.a. kunst- og litteratursociologi. I denne periode blev han kendt for sine kultur- og uddannelsessociologiske arbejder og som redaktør for tidsskriftet *Actes de la recherche en science sociales*. I 1981 blev han udnævnt til professor i sociologi ved endnu en eliteinstitution, Collège de France, hvor han frem til i dag¹ har fortsat sin undervisning og ledelsen af en forskergruppe.

Denne tekst publiceredes første gang i *Klassisk og moderne samfundsteori* (Andersen & Kaspersen (red.), 1996, s. 330-348). I de efterfølgende udgaver af antologien er kapitlet om Bourdieu skrevet af Margareta Järvinen.

¹Denne tekst er fra 1996. Bourdieu døde i 2002.

Publisert: 11.01.2021

Praxeologi – Et kritisk refleksivt blikk på sosiale praktikker ©2021 Staf Callewaert

DOI: <http://dx.doi.org/10.15845/praxeologi.v3i0.3158>

1. Sociologiske konsekvenser af en biografi

Det mest iøjnefaldende ved Bourdieus karriere er at han kom til forskningen som en opkomling og outsider, at han hele tiden har bevæget sig inden for eliteinstitutioner og kun minimalt underkastet sig de akademiske ritualer. Samt at han forlod filosofien til fordel for en kombination af antropologi og sociologi, men i en periode hvor disse fag endnu ikke rigtigt havde konstitueret sig, således at hans studier fik stærke træk af selvstudier. Erfaringen med krigen i Algeriet samt hans opvækst blandt fattige bønder blev afgørende for hans skift fra filosofien til samfundsvidenskaben, fra den akademiske arbejdsform til sociologien som socioanalyse og selvanalyse. På den måde legemliggør Bourdieu spændingen mellem en oprindelse uden for den akademiske verden og en karriere inden for den akademiske verden, mellem den almene universitetskarriere og de mere fritstående eliteinstitutioner, mellem integrationen i forskningsverdenen og bruddet med den. Han har bevidst benyttet sig af disse livshistoriske forudsætninger som et videnskabsteoretisk og metodisk redskab til at udarbejde sine egensindige samfundsvidenskabelige teorier.

2. Bourdieus position på det filosofiske og det sociologiske område

Hvis man kort skal karakterisere det intellektuelle område som Bourdieu kom til at tage plads i, kan man passende begynde med det filosofiske område i efterkrigstidens Paris. Baggrunden udgøres af den klassiske franske rationalisme som er på retur, af fænomenologien med arven efter Husserl, af eksistentialismen med frem for alt Sartre og af marxismen. Bourdieu lod sig straks præge af fænomenologien, men kom dog til at hente mest inspiration fra en mindre central gruppe af videnskabsfilosoffer, bl.a. Bachelard, der betragtede filosofien mindre som en total livsopfattelse end som en streng videnskab.

Det afgørende skridt blev taget da Bourdieu skiftede fra det filosofiske til det empirisk-socialvidenskabelige område der bruger filosofien til at reflektere over sine videnskabsteoretiske udgangspunkter. Prestigemæssigt skiftede han til et lavere niveau samtidig med at han via videnskabeligt arbejde kunne bidrage til den sociale udvikling.

På den tid fandtes der i Frankrig inden for det sociologiske område i store træk på den ene side arven fra Durkheim og Weber på vågeblus og på den anden side et massivt input fra den metodefikserede, empiriske og strukturfunktionalistiske amerikanske sociologi. På tværs af alt dette er Lévi-Strauss i gang med at etablere sin strukturalistiske antropologi som et afvigende men attraktivt paradigme, mens Hegel- og Marx-studier konkurrerer med den mere ideologisk orienterede marxisme. Bourdieu lader sig præge stærkt af strukturalismen inden for lingvistikken (se kap 18) og antropologien før den strukturalistiske bølge sætter ind, og på samme måde henter han inspiration fra Marx før Althusser starter den strukturmarxistiske bølge. Fænomenologien var han i forvejen påvirket af og den åbnede op for en interesse for etnometodologien. Han vender også tilbage til den oprindelige Durkheim-tradition og Webers religionssociologi.

Dermed aftegner der sig en ret original position med klassikerne Marx, Weber og Durkheim i bunden som et sikkert værn mod den Sartreske eksistentialisme. Her ovenpå kommer en formidling mellem fænomenologi og strukturalisme som to ekstremer der udspilles mod hinanden for at hævde en tredje position. Det hele udmønter sig i en stærk kritik af hovedretningerne i den amerikanske sociologi, dog med bibeholdelse af empiriske studier på betingelse af at de er teoretisk og metateoretisk funderede.

Man kan sammenligne Bourdieu med hans samtidige franske kolleger ved på den ene side at stille ham op imod en indbyrdes modsætning mellem Boudon (den amerikanske tradition) og Touraine (aktionsforskningen) og på den anden side mod en indbyrdes modsætning mellem Lévi-Strauss' symbolske- og Althusserianernes adfærdsmæssige strukturalisme. I krydsfeltet mellem disse to

modsatte par møder man Bourdieu. Positionen definerer sig desuden som streng videnskab, i konstant opposition til den mere karismatiske rolle som Sartre havde påtaget sig.

Positionen hævder endvidere at integrere og overskride mange "ismer". Dens hovedanliggende er at ophæve de veletablerede og hinanden udelukkende oppositioner mellem kvalitativ og kvantitativ, individualistisk og kollektivistisk, meningsfuld handling og determineret adfærd, symbolske systemer og verdslige magtforhold, konflikt og konsensus, reproduktion og forandring.

Politisk hører Bourdieu hjemme i den ikke-kommunistiske venstresocialisme, omend hans forsøg i de senere år på at bidrage til en alliance mellem samfundsvidenskab og det etablerede socialdemokrati kun har ført til skuffelser.

I de senere års europæiske intellektuelle debat indtager Bourdieu en særstilling gennem sit praktiske bidrag til at opretholde et forum for forskning og debat, uafhængigt af de statslige organer, massemedierne, det akademiske establishment og af erhvervslivet sponsorerede initiativer.

3. Forfatterskabet i korte træk

Bourdieu og hans medarbejdere har udgivet en nærmest ufattelig stor produktion. Hans første bøger handlede om det nutidige Algeriet og det førmoderne Kabylien.

Disse social- eller kulturanthropologiske studier er endnu stærkt påvirkede af den strukturalistiske tænkning. Kernen i dem alle sammen er at forsøge at fange samspillet mellem det verdslige og det symbolske i et samfund som endnu ikke har påbegyndt den differentieringsproces som gør at man kan tale om det verdslige og det symbolske hver for sig. Studierne handler om at være en mand af ære, om husets symbolske indretning, om slægtskab osv.

Studierne om Algeriet som overgangssamfund har som deres kerne kritikken af de klassiske moderniseringsteorier. Disse teorier opfatter implicit kapitalismens ånd som det universelt menneskelige og betragter anderledes samfundsformer som mere eller mindre patologiske afvigelser der kan rådes bod på ved at folk får indprentet sig den rette opfattelse af tingene. Mod dette stiller Bourdieu sin habitus- og praktikteori som her udarbejdes for første gang: i brydningstider er det de materielle betingelser som afgør om man har brug for sit gamle eller sit nye jeg.

De antropologiske studier sammen med hans videnskabsteori er udgivet under titlen *Ésquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle* (Skitse til en teori om praktikken, indledt af tre etnologiske studier om Kabylien) (1972), og i en senere version som *Le sens pratique* (Den praktiske sans) (1980).

Kernen i Bourdieus praktikteori er den tanke at praktikerens praktiske sans ikke er anvendt teori, men at det er forskerens tilbøjelighed til at projicere sit eget upraktiske forhold til praktikken ind i hovedet på praktikerens som gør at vi får en fejlagtig teori om både den teoretiske og den praktiske praktik. En fejlagtig teori både om videnskab og om videnskabsbaseret praktik.

Tidligere havde han og hans medarbejdere udgivet en bog om videnskabsteori og metode *Le métier de sociologue* (Sociologi som profession) (1968b). Bourdieus hovedtanke når det gælder metode, er at alle metoder i sig selv er relativt firkantede og stumme, og at alle kan anvendes hvis de indgår i et konstruktionsarbejde. Når det gælder videnskabsteori, er det centrale den tanke at videnskaben er et konstruktionsarbejde som først bryder med den spontane hjemmelavede teori og derefter også med det videnskabelige konstruktionsarbejde selv som rent teoretisk arbejde.

Derefter kommer en lang række kultursociologiske og uddannelsessociologiske studier hvoraf *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement* (Reproduktionen. Elementer for en teori om uddannelsessystemer) (1970) er det mest kendte.

I alle sine studier om moderne formelle uddannelsessystemer i offentligt regi har Bourdieu forsøgt at vise at disse systemer hverken i forhold til deres samfundsmæssige betingelser, deres

interne måde at fungere på eller deres eksterne samfundsmæssige effekter kan opfattes sådan som de fremstiller sig selv: som meritokratisk funderede institutioner til demokratisk spredning af universelt gyldig kundskab.

Gennem empiriske studier af rekrutteringen til uddannelserne og af de pædagogiske kommunikationsformer på specielt universiteterne og eliteskolerne viser han at det handler mest om en af staten garanteret social fordeling af kulturel kapital.

Bourdieu vendte tilbage til universitetet og eliteuddannelsen i to store værker: *Homo Academicus* (1984) og *La Noblesse d'État* (Statens adel) (1989). Det første værk har fået meget opmærksomhed som universitetsprofessorens gennemreflekterede forsøg på at skrive en universitetsprofessors sociologi og på at blotlægge de kvalitative forskelle mellem de fem fakulteter som udtryk for forskellige kombinationer af verdslig og symbolsk magt, af kulturel og økonomisk-social kapital.

Bourdieu's analyse af forholdet mellem samfundets sociale struktur og forskellige klassers livsstil og smag findes i værket *La Distinction. Critique sociale du jugement* (Distinktionen. En sociologisk kritik af dømmekraften) (1979).

I dette værk findes ikke bare den mest gennemarbejdede fremstilling af Bourdieus alternativ til både en marxistisk klasseanalyse og en funktionalistisk stratifikationsteori som baggrund for en analyse af socialt betingede livsstile. Det handler også om en kritik af den moderne æstetik som enten har reduceret livsstil til at betyde dens økonomiske betingelser, eller har proklameret smagsdommens radikale autonomi i sidste instans. Mod den økonomiske forklaring hævder Bourdieu at man først skal sammenholde den ene livsstil eller smag med den anden, og ikke hver enkelt af dem med den socialgruppe som er bærer af den. Men mod den humanistiske æstetik hævder Bourdieu at netop denne æstetiske forskel binder i - og får sin virkning gennem - de verdslige forskelle. Han vendte tilbage til dette i en stort anlagt teori om kunst og litteratur som sociale fænomener fremlagt i *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire* (Kunstens regler. Det litterære felts tilblivelse og struktur) (1992a).

Det enorme bind *La misère du monde* (Verdens elendighed) (1993a) er en dybdeinterviewundersøgelse med udstødte fra 2/3-samfundet. Værket er metodisk vigtigt som eksempel på konstruktivistisk anvendelse af interview-teknikken på baggrund af en teori som er mistænksom over for umiddelbare oplevelser og selvbekendelser. Hvad angår det teoretiske, er værket vigtigt som en analyse af den moderne stats retræte fra det offentlige ansvar for den sociale virkeligheds dynamik.

4. Den sociale verden og kundskaben om denne verden

4.a Den spontane hverdagsbevidsthed og de hjemmelavede teorier

I hverdagslivet optræder kundskab ligesom en lommelygte i mørket. Når vi agerer, kaster vores kundskab det lys foran os i hvilket vi ser den virkelighed vi optræder i. Man handler ikke i blinde, man ved hvad man gør, i hvilken sammenhæng man agerer. Og i en slags andengrads bevidsthed ved vi også hvor vi har os selv i denne sammenhæng, selv om vores bevidsthed primært fokuserer på verden, det vil sige den sammenhæng vi optræder i.

Denne lommelygte er vores praktiske sans. Den er på én gang handlingsberedskab og orientering. Den er samlet i en grundorientering som siden fordeler sig i ganske forskellige orienteringer der kan gøre sig gældende på de forskellige felter inden for det sociale rum som man er fortrolig med. Oven på det lægger sig mange andre former for drivkraft og kundskaber, inklusive i sidste ende professionelle teknologier og grundvidenskaber, men de er alle efterrationaliseringer af den praktiske sans, selv når de sætter spørgsmålstegn ved den og bryder den ned. Det er denne sammenhæng Bourdieu teoretisk har rekonstrueret med sit habitus-begreb.

På denne måde optræder vi alle i en sammenhæng som har betegnelsen: vores samfund, Danmark. Dvs. den del af jordkloden som er angivet på et verdenskort, hvor alle bor som har et dansk pas, som taler dansk, som har en bopæl og ret til folkepension, en familie og tilhørsforhold til en kommune hvor man betaler skat. Nogle er med i en fagforening og plejer at investere en del tid i at agitere mod Maastricht-traktaten, men har ikke meldt sig ud af folkekirken. Andre har forældre der ejer en mindre gård, men som har satset en hel del på at deres børn skulle kunne studere. Nogle er offentligt ansatte med en akademisk eksamen, men deres børn går på handelshøjskolen og satser på en karriere i det private erhvervsliv som i dag giver bedre chancer for at beholde indkomst, status og levemåde.

Samfundet opleves som en afgrænset mængde af konkrete individer der er organiseret i forskellige foreninger med hver deres regelsystem, i sidste instans indpasset i en orden som sætter grænser for alle disse individers bestræbelse på at få så meget som muligt ud af livets goder.

Og så forstår vi af et blik på verdenskortet at der findes mange sådanne samfund, fordelt over unioner, verdensdele og lidt løseligt holdt sammen af en organisation som kaldes for De Forenede Nationer.

4.b Videnskab som brud med den umiddelbare oplevelse

Det er denne praktisk gennemlevede forestilling om samfundet som samfundsvidenskaben konstruerer sig ud af, bryder med. Bourdieus teori er en teoretisk konstruktion på tværs af den gennemlevede spontane forestilling om samfundet som den hjemmelavede sociologi fabrikere. I stedet arbejder teorien med begreber som det sociale rum, felter inden for dette rum, dimensioner inden for det sociale rum og de sociale felter. Forskellige inkorporerede, objektiverede og institutionaliserede kapitaler fordeler sig mellem positioner. Disse positioner indtages af agenter med tilsvarende dispositioner og tilbøjelighed til tilsvarende stillingtagen og adfærd.

Hvad er så samfundsvidenskab? Hvis vi skal tro Bourdieu, er det en helt anden slags lommelygte, opfundet for et par hundrede år siden præcis på samme måde som man nogenlunde samtidig har opfundet sygesikringen, og som et mindre korps af specialister behersker rigtig godt og arbejder med som deres erhverv på heltid i specielle institutioner. Men alle almindelige mennesker som plejer at klare sig med deres hverdagsagtige lommelygter, anvender mere end de selv er klar over, batterier som er delvist ladede med energi hentet fra det samfundsvidenskabelige lommelygtesystem. Selv i hverdagen optræder virkeligheden i en skikkelse som er farvet af populariserede videnskabelige belysninger.

Bourdieu er sociolog og antropolog, groft sagt. Han er specialist i to samfundsvidenskabelige discipliner, blandt en mængde andre såsom nationaløkonomi og jura. I virkeligheden arbejder han på en måde som stort set ikke respekterer denne arbejdsopdeling, men bevæger sig hele tiden på tværs af disciplinerne. Han arbejder med ting som hører hjemme under økonomi eller jura, men også under religionsvidenskab, litteraturvidenskab osv.

Bourdies tværgående samfundsvidenskab handler ifølge ham selv om at fremstille en lommelygte i hvis lys de aspekter af vort hverdagsliv bliver synlige som man fortrænger og miskender netop for at kunne håndtere hverdagen på de etablerede præmisser. Præmisser som man altid allerede i praksis erkender inden man ved det.

Men samfundsvidenskaben handler også om - og dette er måske det mest typiske for Bourdieus virksomhed - at fremstille en lommelygte i hvis lys de aspekter af videnskabsmandens virksomhed bliver synlige som videnskabsmanden fortrænger for at kunne håndtere videnskaben på de etablerede præmisser.

Den belysning som fremkommer gennem samfundsvidenskaben, gør dog ikke krav på at kunne erstatte den hverdagsagtige lommelygte eller at være den eneste korrekte belysning. Den gør krav på at være en belysning som mindsker de blinde pletter. Men det er gennem den hverdagsagtige

virksomhed at man må genopfinde livet, efter at have fået sine batterier ladet op under et oplysningens frikvarter.

4.c Videnskabeliggørelsen af den praktiske sans?

Samfundsvidenskab generelt, sociologi og Bourdieus forfatterskab er således en del af den nok så egensindige verden som er blevet skabt af den vesterlandske civilisation i løbet af de sidste 200 år. En verden der blandt andet er bygget op omkring en systematisk kombination af et hverdagsliv i tiltro til hverdagens *common sense* og en sideordnet mis-tænksomhed over for enhver form for *common sense*, som dog bare er en efter-tænksomhed, ikke en anden tro. Eftertænksomhedens lommelygte erstatter ikke den troskyldige lommelygte; den praktiske fornuft som vejleder hverdagen, er ikke en anvendt videnskabelig teori, men en fornuft i sin egen ret som er den afgørende drivkraft bagved handlingerne. Vel har denne praktiske sans på visse punkter muligvis været igennem en røntgen-gennemlysning som måske har sat sig visse spor. Men dette er noget helt andet end at opstille et billede af historien hvor verden er forvandlet til en "rationel klinik". Det vil sige hvor ingen gør noget som ikke kan begrundes i videnskabelige forskningsresultater.

Oplysningstidens moderne rationalistiske utopi, som i praksis lever videre trods alle postmoderne kritikker af de "store fortællinger" i hvert fald som spejlbillede for de professionelle teknologier i sygepleje, socialforsorg og allehånde ingeniørkunst, har ikke noget at gøre med denne kombination af den praktiske sans og samfundsvidenskab.

Men selv en mere beskedne kombination af praktisk sans og videnskab har ikke eksisteret i andre civilisationer i tid og rum, såsom for eksempel de skriftløse civilisationer fra Europas fortid eller i dagens Afrika. Og sådan bliver det måske heller ikke ved med at se ud selv i den vesterlandske moderne civilisation: den almene sygesikring for eksempel ser i hvert fald ud til at være på vej ud. Måske følger videnskaben efter.

4.d Videnskaben som brud med videnskaben

Dermed har vi angivet et par af de mest grundlæggende kendetegn ved Bourdieus arbejde som samfundsteoretiker. Det frembyder ikke en systematisk beskrivelse af den verden vi lever i, det begrunder ikke en beretning om vor verdens, historiens og vort livs egentlige mening, det angiver ikke hvordan de konkrete individer som samler sig under det danske flag burde være organiseret hvis alt skulle stå rigtig til. Dets ambition er at arbejde de pletter frem der er blinde i den belysning som både hverdagens og videnskabens lommelygter giver, således at en ny forudsætning kommer til verden - ud af de utallige forudsætninger for løbende at orientere sig praktisk: at man i noget højere grad ved, omend hypotetisk, i eftertænksomhedens frikvarter, hvad det er man er i gang med. Forudsat at det som fremstilles i et specialiseret værksted, møder sociale betingelser som lader det blive alment virksomt.

En teori om samfundet er altså en begrebslig konstruktion. Ikke bare i den forstand at virkeligheden erstattes med ord og begreber som repræsenterer den, så vi ikke længere håndterer virkeligheden, men begreber. Det handler ikke kun om at sætte ord på tingene, om at orientere sig i tanken. Det handler om at arbejde på et materiale som er begreber, og med redskaber som er begreber, for at udføre et arbejde som resulterer i begreber.

Materialet til en sådan konstruktion er alle de ord, beretninger og forklaringer, alle de færdigheder, fremgangsmåder og regelsæt, alle de oplevelser og udtryk, alle de begær og bestræbelser med hvilke vi i forvejen i hverdagen har ordnet vores verden, ikke kun spontant og privat, men også officielt og organiseret.

Metoden går ud på at organisere en måde at lade disse ord, beretninger, forklaringer, fremgangsmåder, regelsæt osv. komme i erfaring én gang til med en forhåndsindstilling som siger nej til den spontane erfaring og dens måde at benævne, klassificere, tolke og håndtere på.

Forhåndsindstillingen er mistænksom mod alt som ved første øjekast giver sig selv. Men den er samtidig også mistænksom mod teoretikerens egensindige måde at tage det for givet at man kan eksplicitere alt det tavse, rekonstruere regelsystemet bagved den indøvede praktik, sætte ting og sager ind i en bredere og dybere sammenhæng end den hverdagsagtige praktik kan overskue eller har spillerum til at erkende, komme på forklaringer som man endnu ikke var kommet på eller havde vovet at tage i betragtning.

Mistænksomheden retter sig ikke bare mod at registrere et partnervalg som et kærlighedseventyr, men også mod det skema i forskningsrapporten som fremstiller det regelsystem der foreskriver giftermål med kusinen som redegørelse for hvordan x nu blev gift med y. Ingen af delene tages for givet.

Denne måde at producere kundskab på er naturligvis cirkulær. Det vil sige den arbejder med en antagelse om at det sociale er af en sådan beskaffenhed at der findes gode grunde til den dobbelte mistænksomhed, til den dobbelte vægring mod at bygge videre på dét man fra starten tager for givet. Selve undersøgelsen må godtgøre om denne antagelse var berettiget. Sagt på en anden måde: selve behovet for at arbejde med en teori opstår ud af den erfaring at allerede for den hverdagsagtige erfaring ser forskellige ting ikke ud til at være som de burde hvis alt skulle stemme. Grundantagelsen er ikke at virkeligheden er fornuftig, men at man kan blive klog på den: at alt har sin grund/årsag selv om det måske ikke er den grund/årsag man troede fra starten.

Mere specifikt er grundantagelsen at det kit som holder sammen på indbyggerne i et land, i lige så høj grad er social magi som organisation. Man kan sige at forskningens mulighed opstår ud fra en kritisk kundskabsinteresse. På samme måde som naturvidenskab bæres oppe af en interesse for at beherske og benytte sig af den fysiske virkelighed og dermed for at vide hvordan den er skruet sammen, så bæres samfundsvidenskab oppe af en interesse for at vide hvordan det kan gå til at man er med til at oprette og opretholde en orden som hverken er tilfældig eller nødvendig, men vilkårlig: det vil sige ikke sådan som den forventes at være ud fra de gennemlevede antagelser alle tager for givne. Det er fordi endog den praktiske sans lyver for sig selv at en videnskab om den praktiske sans er mulig og påkrævet, (jf. *Le métier de sociologue*, 1968b; *An Invitation to Reflexive Sociology*, 1992b).

4.e Det sociale rum, det autonome felt, dispositioner og positioner, den symbolske vold og habitus

Det er ganske misvisende at betragte Bourdieu som en kultursociolog med den begrundelse at størstedelen af hans empirisk-teoretiske studier omhandler kultur opfattet som symbolsystemer. Det, som Bourdieu er optaget af, er den måde hvorpå virkelighedens repræsentation gør virkeligheden mere virkelig end naturen. Det som optager ham, er hvordan det symbolske medvirker til at oprette og opretholde/forandre tingenes orden, hvad enten det endnu ikke er uddifferentieret til et relativt selvstændigt område for social praksis (for eksempel hos de såkaldt skriftløse folk), eller det i stor udstrækning er uddifferentieret fra de ikke-symbolske domæner såsom landskaber, fordelingen af kontrol med ressourcer og magt (i de såkaldt moderne samfund). Sagen er ikke bare at de symbolske systemer (modersmål, livsstil, myter og riter, religion og moral, sæder og jura, kunst og professionelle teknologier og videnskaber) - som al virksomhed - også anvender økonomiske ressourcer og har en magtbase: kirken har fx en økonomi og en placering over for regeringen. Vigtigere er at de symbolske systemer på deres eget felt har en symbolsk struktur som i transformeret form reproducerer fordelingen af ressourcer og magt fra det ikke-symbolske verdslige felt. Præster og lægmænd står i deres egen virksomhed i samme forhold til hinanden som kapital og arbejde, som eksperten og klienten. Men vigtigst af alt er at denne homologi mellem forskellige felter til sidst fungerer som en forstærkning af forholdene på det verdslige felt. Det er agenternes grundhabitus som ligger dybere end de uddifferentierede felter, der iværksætter denne homologi:

agenternes dispositioner som er en vifte af orienteringer der er specifikke for hvert felt og hver position inden for et felt (præster og lægmænd respektive inden for det religiøse felt), samles op i agenternes grundhabitus som svarer til deres position i det globale sociale rum (jf. *Les règles de l'art*, 1992a; *Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, 1993b; *Génèse et structure du champ religieux* (Det religiøse felts tilblivelse og struktur), 1971).

For at give et eksempel: Kirken har naturligvis ikke bare sin økonomi og sin placering som en del af den verdslige øvrighed. Den har også sin egen interne symbolske økonomi og magtstruktur, som stiller for eksempel præster og lægmænd over for hinanden. Men frem for alt bidrager indøvelsen og udøvelse af den religiøse tro og praksis, som en form for symbolsk vold, til opretholdelse af den ikke-symbolske vold som ligger i de verdslige relationer mellem de herskende og beherskede med hensyn til økonomi og politisk magt. Det relativt selvstændige religiøse felt som tilsyneladende fungerer som en selvstændig økonomi af religiøse praktikker af ikke-verdslig karakter, har en symbolsk økonomi som ikke er helt fritstående i forhold til den verdslige økonomi, hverken i sit udspring eller i sine effekter. Og vel at mærke helt uanset hvorvidt den religiøse livsførelse og menighedens opbygning prædiker broderlig solidaritet eller legitimerer individuel gevinstmaksimering, underkastelse eller oprør over for øvrigheden. Det sidste kan være yderligere en forstærkning eller en underminering af den herskende verdslige orden. Men den fungerer ikke som "symbolsk vold".

Bourdieu taler kun om symbolsk vold når et symbolsk system tager sig ud som en religiøs, kunstnerisk, sproglig selvfølgelighed som får deltagernes selvfølgelige samtykke og medvirken i det, som er en vilkårlig, men ikke tilfældig organisering af omgangen med den religiøse frelse. Den opfattes som en rent religiøs selvfølgelighed og anerkendes samtidig ikke som vilkårlig, det vil sige religiøst set ikke nødvendig, men verdsligt betinget. Symbolsk vold betyder på den ene side vold, det vil sige en påføring af det vilkårlige som om det var nødvendigt. På den anden side symbolsk, det vil sige ikklædt en højere sublimeret legitimitet der erkendes som en nødvendighed af en højere orden: Gud har bestemt at overlade frelsesøkonomien til sine sendebud.

Med nødvendigt menes da hverken det som er naturnødvendigt, eller det som er logisk nødvendigt, men det som følger af hvad man i sammenhængen anser for rigtigt, i dette tilfælde den religiøse frelsesøkonomi. Skulle fortryllelsen blive brudt og spørgsmålet stillet hvorvidt den religiøse tro indebærer lægmændenes underkastelse under præsternes herredømme, vil forsvaret for den rette tro (ortodoksien) hævde at præstens rolle ikke har og ikke får lov at have med herredømme at gøre. Selv om hvem som helst kan se at det faktisk er tilfældet hvis man bare stiller sig lidt ud til siden og ser på. Ikke desto mindre fungerer den religiøse økonomi sådan at "doksien", den selvfølgelige tro, regner med præstens mellemkomst.

Der findes altså en direkte sammenhæng mellem teorien om det sociale rum, teorien om de symbolske felter og teorien om symbolsk vold. Og det afgørende ved begrebet symbolsk vold (til forskel fra fysisk vold) er at symbolsk vold virker via tro på det som ikke engang kommer ind i synsfeltet som noget der kunne være anderledes eller problematisk, og derfor hverken er frivilligt accepteret eller valgt, men heller ikke påtvunget. Det gennemlevs, som den luft man ånder. Symbolsk vold lever af den forud-etablerede harmoni mellem dispositioner og den sociale verdens strukturer, mellem den enkeltes beredvillighed til at se og håndtere verden og den udformning verden har fået.

Stærkere endnu: det handler ikke så meget om en tro, men om en i kroppen indskrevet måde at gøre tingene på. Kvindens udelukkelse fra de mandlige alvorlige lege såsom krig, økonomi og politik i mandsdominerede samfund er indskrevet i hendes indøvede måde at gå, ikke over men rundt om torvet, trygt langs husvæggene (Bourdieu-Wacquant 1992b: 168-172; *Le sens pratique*, 1980). Den manglende anerkendelse af dette eller fortrængningen af det er ikke noget man gør bevidst; det er bare bagsiden af det man gør: nemlig fuldt ud at erkende og gennemleve tingenes orden. I den udstrækning kan betegnelsen "vold" være misvisende: der er kun tale om vold for det objektiviserende

blik. Vold står her for alt som egentlig ikke kan legitimeres af det man tror på, det vil sige det som er tilfældigt (vilkårligt, arbitrært).

Det giver derfor heller ikke nogen mening at romantisere den praktiske sans i forlængelse af en romantisering af håndværket, familiefællesskabet, det primitive samfund eller hvad det nu kan være.

Den praktiske sans har overtaget fordi den er først og sidst, og fordi den virker ufejlbarlig, så længe den præ-etablerede harmoni holder. Den er tilstrækkelig udflydende og polyvalent til at kunne være som katten der altid lander på fødderne, men eftersom den ikke objektiverer for egen regning, er den hverken kritisk eller analytisk og heller ikke teknologisk. Det kan derimod forskellige former for objektivering og eftertænkning bidrage med. Fejltagelsen kommer dog når man har den forestilling at der kan findes sociale praktikker, for eksempel i professionerne, som *kun* bygger på anvendt videnskab, som så at sige kan hoppe over sin egen skygge, den praktiske sans. Dette går som bekendt ikke (*Le sens pratique*, 1980).

Det er også en fejl at bilde sig ind at videnskab består i, ved hjælp af kontrollerede forsøg, at nå frem til de teknologier der leverer den viden som skal erstatte den praktiske sans. Dette er Det Modernes projekt, gradvist at erstatte livsverdenens forankring i den symbolske orden med den professionelle eksperts monopol på at foreskrive målrationelle handlinger som alle har lært at underordne sig. Så er man gået fra de skriftløses almene kompetence til de skriftkyndiges almene inkompetence via en rationaliseringsproces som også er en disciplineringsproces. Bourdieus analyse af blandt andet de højere uddannelser og den statsligt garanterede legitimation af eksamener, titler og professioner tydeliggør de underliggende mekanismer i denne sociale magi.

Samfund holdes sammen, ikke kun af kontrollen med magt og ressourcer, men også af det kit vi alle bidrager med, ved at vi spiller med på spillet som om det var naturen selv. Når man begynder at stille spørgsmål - vel at mærke med magt bag ordene - er fortryllelsen brudt, systemet er i bevægelse, kampen begynder om selve forudsætningerne for spillet, hvilket indebærer at et nyt spil er under opsejling ...

5. Staten og uddannelsessystemet: om symbolsk, økonomisk, social og kulturel kapital

Man kan illustrere dette teoretiske konstruktionsarbejde ved kort at referere hvad det fører til, med henblik på det vi til daglig opfatter som det formelle uddannelsessystem, med dets rødder i og effekter på samfundets klassestruktur og økonomi. (Vi benytter os af Bourdieus seneste fremstilling i *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. (Af praktiske grunde. Om handlingsteorien), 1994, s. 39-56).

Skolen som institution i statsligt regi eller under statslig overhøjhed bidrager til reproduktionen af fordelingen af den kulturelle kapital og bidrager dermed til reproduktionen af fordelingen af positioner inden for det sociale rum. Det sociale rum er opdelt efter to dimensioner, en vertikal dimension som har at gøre med kapitalbesiddelse i det hele taget (de herskende mod de beherskede), og en horisontal dimension som har at gøre med typen af kapital (økonomisk-politisk versus kulturel kapital). Et samfunds reproduktionsmåde kombinerer de to dimensioner.

Reproduktionen af fordelingen af den kulturelle kapital udspiller sig i relationen mellem familiernes reproduktionsstrategier og skolens egenlogik som institution. Familiernes reproduktionsstrategier - det vil sige bestræbelsen på at hævde eller forbedre deres position inden for det relationelle felt af positioner - er mange: antallet af børn, børnenes ægteskaber, måden at lade alle slags kapital gå i arv på og formel uddannelse. Hvor stor en rolle formel uddannelse spiller i forhold til de andre strategier, er afhængigt af hele feltet, hele det sociale rum, og de forskellige

relative positioner som angiver den formelle uddannelses relative rentabilitet for netop den klasse eller fraktion.

I forbigående kan vi notere os at den begrebsbestemmelse skiller sig radikalt ud fra andre paradigmer inden for uddannelsessociologien som yderst forenklet ser det formelle uddannelsessystems rolle som:

- organ for kulturformidlingen mellem generationerne (Habermas)
- organ for produktion og fordeling af arbejdskraftens tekniske og sociale kvalifikationer (neomarxistisk kvalifikationsteori)
- organ for samfundets og den enkeltes investering i den mest produktive og altså højest aflønnede formelle kompetence (humankapitalteorien)
- organ for udligning af klasseforskelle (lighedsteori).

Bourdieu's konstruktion må levne plads også for disse aspekter, men den tager udgangspunkt i et helt anderledes grundbegreb.

Det er ud fra dette grundbegreb teorien kan gøre rede for at selv den økonomisk-politiske kapital agenter i dag i stigende grad satser på en formel højere uddannelse frem for andre ressourcer hvilket er grunden til at de højere eliteuddannelser mere end nogen sinde før er blevet monopoliseret af de privilegerede klasser helt på tværs af al tale om mobilitet, lighed og demokratisering.

Styrken i Bourdieus teori består ikke i én gang til deskriptivt at udpege disse sammenhænge som man ellers gerne glemmer (selv om han var blandt de første til at udpege dem). Styrken ligger i konstruktionen af en forklaring på hvorfor det er sådan, og hvordan det laves (jf. *La reproduction*, 1970. *La Noblesse d'État*, 1989).

6. Den relationistiske måde at konstruere teori går ud på at:

- hver enkelt ytring, agent, position, institution ikke ses som en forekomst i verden der hviler i sig selv som tilfældig eller skabt af en bevidst vilje, men betragtes som bestemt af sin forskelsrelation til alle de andre reelt mulige virkeliggørelser og aktuelt virkeliggjorte forekomster inden for samme felt
- når man sammenholder enkelte ytringer, agenter, positioner og institutioner fra forskellige felter i det sociale rum, så sammenholder man ikke direkte enkelte ytringer, agenter osv. fra det ene felt med enkelte ytringer osv. fra det andet felt, men relaterer dem kun via den relative placering af den enkelte ytring osv. i det samme felt. Man kan ikke forstå arbejderklassens skolestrategier ved at koble dem direkte til arbejderens position inden for det økonomiske felt, men kun ved at relatere deres forskelsposition inden for fordelingen af den kulturelle kapital til deres forskelsposition inden for det sociale rum (jf. analysen af livsstil og smag i relation til sociale klasser i *La Distinction*, 1979).

I bogen *Raisons pratiques* (Af praktiske grunde) (1994) giver Bourdieu følgende eksempel: Japanske landarbejderkvinder med lav skoleuddannelse har af alle sociale grupper den højeste procent af deltagelse i almindelige valg. For franske kvinder gælder det modsatte. Med en teori som direkte relaterer social position til valg-adfærd bliver fænomenet uforklarligt og teorien falsificeret. Med en teori som først rekonstruerer landarbejdernes klientistiske relation til jordejere og den deraf følgende indøvede underkastelse under det paternalistiske herredømme som en kulturel forskelsposition (man gør, som man får besked på frem for at blive overladt til sin skæbne) på

baggrund af en social forskelsposition, kan man forstå hvorfor det at deltage i valget og stemme på jordejerne og det at udeblive fra valget i stor udstrækning er to varianter af det samme mønster.

Således kan man altså også for det japanske tilfælde forfægte den forklaring der er udarbejdet for det franske tilfælde. Det vil sige at man kan forfægte en "stærk teori" til trods for at den først kunne se ud til at være falsificeret af de japanske forhold. Denne teori har efter min mening en særlig relevans for den forestilling om at demokratiseringen af u-landene skal finde sted via almindelige valg, som i den senere tid er blevet en slags ny hegemonisk politisk ideologi verden over.

Men Bourdieu giver også andre lidt mere trivielle eksempler: der findes ikke længere nogen nødvendig indre sammenhæng mellem aristokratiet og det at ride eller spille golf. Sammenhængen forsvinder som dug for solen så snart andre grupper i samfundet begynder at spille golf eller dyrke ridning. Det at ride har i sig selv ingen betydning hverken som social identitet eller som kultiveret smagsdom, men kun for så vidt som - og så længe - det *gør* en *forskel*. Hvad det indebærer at ride, afhænger på den ene side af hvad andre *gør* i deres fritid sat i relation til forholdet mellem dem som ikke har andet end fritid, og dem som knap nok har nogen fritid. Hvilket ikke forhindrer at både aristokraten og tilskuerne - for ikke at tale om den æstetiske teori - med kraft ville hævde at det *i sig selv* er noget særligt at ride, det vil sige være kultiveret, osv.

Netop fordi Bourdieu opprioriterer denne relationistiske tænkning, har han systematisk også opprioriteret en speciel teknik til bearbejdning af kvantificerede empiriske data, den såkaldte korrespondens-analyse. Han foretrækker denne metode som på den ene side tillader at man medtager variabler med helt forskellige egenskaber, og på den anden side bygger på at man beregner afstanden mellem positioner inden for et flerdimensionelt rum. Den såkaldte korrespondens-analyse leder så til de velbekendte, men noget mystiske grafiske fremstillinger i Bourdieus bøger af det sociale rum eller dets enkelte felter som visualiserer konstruktionsarbejdets udgangspunkter. Grafikken er ikke en redegørelse for resultater, men for det redskab som skal anvendes i den fortsatte analyse.

7. Bourdieu og hans kritikere

Bourdieu's værk har ikke i nogen større grad været udsat for en kritisk granskning, hverken i Frankrig eller internationalt.

Der har været megen polemik som har markeret at ortodokse marxister og neomarxister, kritisk-teori-tilhængere, neofunktionalister og rationalister er uenige med Bourdieu på grund af deres helt forskellige udgangspunkter. Men dette er så åbenlyst at læseren ikke bliver særlig meget klogere af det. Andre har affærdiget hans værk som et fransk værk om franske forhold, så indforstået at det ikke har interesse uden for Frankrig.

Der har også været en hel del polemik, som bygger på en fejltolkning af Bourdieu, der er så firkantet, at den ikke længere er interessant. Således har for eksempel en nærmest endeløs række af uddannelsesforskere tilskrevet Bourdieu den såkaldte reproduktionsteori som siger at skolen undtagelsesløst og modstandsløst opretholder den social-økonomiske klasseundertrykkelse. Derefter erstatter disse forfattere denne fejlagtige teori med en bedre som i bedste fald er en bleg kopi af Bourdieus teori som man helt har misforstået. (H. Giroux og M. Apple er de seneste i rækken. Se fx H. Giroux, *Theory and Resistance in Education*, 1983. M.W. Apple, *Education and power*, 1982).

I nogle tilfælde har fejltolkningen åbenlyst karakter af en ideologisk-politisk intervention som har til opgave at bremse Bourdieus voksende indflydelse som for eksempel en kommende bog af Parsons åndelige arvtager i USA professor Jeffrey C. Alexander der afslører at Bourdieu er kommunist (jf. Jeffrey C. Alexander, *The Reality of Reduction: The Failed Synthesis of Pierre Bourdieu*, 1993).

Wacquant har konfronteret Bourdieu med de mere substantielle kritikere af hans værk og givet ham mulighed for i det mindste at udrydde visse misforståelser. Det spørgsmål som først og fremmest fortjener en indgående videnskabelig granskning, er om hele konstruktionen trods alt ikke har en sociologisk slagside. Det vil sige: Bourdieu svarer på spørgsmålet om hvad et fænomen er, ved at angive dets sociale opkomst- og overlevelselsesbetingelser hvilket er normalt for en sociolog. Men han suggererer muligvis i samme åndedrag at dermed er også det hele sagt, hvilket ville være sociologisme.

Bourdieu's værker har været ganske længe om at blive oversat, og det er sket i en anden rækkefølge end den hvori de oprindeligt blev udgivet, hvilket har bidraget til en del misforståelser ved modtagelsen i de forskellige kultur- og sprogområder. Der er gennem de sidste par år fremkommet en stor sekundær litteratur (jf. Bourdieu-Wacquant, 1992). Der savnes stadig en mere dybdeborende kritik og diskussion af forfatterskabet som ikke bygger på misforståelser. Noget der er mere behov for end tidligere, nu hvor forfatterskabets indflydelse pludseligt spreder sig som et verdensomfattende modefænomen.

8. Bourdieu i Skandinavien

Sammenlignet med resten af verden blev Bourdieu's værk relativt hurtigt kendt i dele af Skandinavien.

Der blev systematisk skabt opmærksomhed omkring Bourdieu's uddannelsessociologi af kredsen omkring Bengt Gesser på Sociologiska Institutionen i Lund i slutningen af 60'erne. I 70'erne spredte denne interesse sig til store dele af den pædagogiske forskning i Sverige og Danmark med impuls fra Staf Callewaerts og Bengt Nilssons forskningsrapporter og svensk/danske oversættelser under ledelse af Jens Bjerg fra Roskilde. I Finland arbejdede kredsen omkring J.P. Roos i 70'erne først og fremmest med Bourdieu's kultursociologiske tekster. En ny bølge af arbejder som var påvirket af Bourdieu, oversættelser og monografier, kom frem i 80'erne på initiativ af Donald Broady og Michael Palme på Lärarhögskolan i Stockholm der efterhånden trak forskere med sig fra snart alle samfundsvidenskabelige og humanistiske discipliner i Sverige. I mellemtiden havde Callewaert bidraget til opbygningen af et nyt Bourdieu-inspireret miljø på Institut for Pædagogik ved Københavns Universitet, med en særlig dynamisk udvikling inden for omsorgs- og sygeplejeforskning (jf. Karin Anna Petersen (red.), 1995).

Socialantropologien i Århus har også hele tiden holdt en tilknytning til Bourdieu's værk i live. I 90'erne er det i Skandinavien såvel som i resten af den vestlige verden blevet et must at henvise til Bourdieu's værker. For fremtiden vil det have større betydning at mange nye forskningsprojekter knytter an til Bourdieu's værk inden for de allerede nævnte områder.

9. Nøglebegreber

Det sociale rum - begrebet erstatter den intuitive oplevelse af et samfund med tanken om et flerdimensionelt geometrisk rum som defineres af positioner der er relateret til hinanden og afstanden imellem dem.

Felt - begrebet antyder et særskilt rum inden for det sociale rum som kan konstrueres så snart man kan påvise at en opsætning af positioner, relationer og aktiviteter har uddifferentieret sig og følger en egen sagslogik såsom for eksempel det religiøse felt, det litterære felt, det statslige felt. Når måden at forholde sig til abort for eksempel omfatter en religiøs, en moralsk, en juridisk, en

medicinsk, en psykologisk, en social side osv. som ikke er reducerbare til hinanden, så har vi at gøre med det som begrebet felt forsøger at fange ind.

Habitus - habitus er et begreb som tankemæssigt skal indfange det forhold at den enkelte - og mange enkelte i fællesskab - over tid udvikler virkelighedsnære kognitive orienteringer og handlingsstrategier som ikke har deres udspring i bevidst overlagte og gennemforhandlede projekter, men i et tavst erhvervet handlingsberedskab der har indarbejdet de fælles objektiverede livsvilkår og realmulige måder at imødegå dem på. Habitus udtrykker det faktum at det sociale liv spilles som en jamsession i jazz: uden partitur eller dirigent.

Kapital - kapital har hos Bourdieu ikke den tekniske betydning begrebet har i den borgerlige eller den marxistiske økonomiske videnskab, og heller ikke den betydning det har i hverdags sproget, men er en begrebskonstruktion som angiver den materielle og social-kulturelle arv der danner udgangspunkt for forskellige sociale agents måde at forholde sig på forskellige felter i det sociale rum. Ikke alt er kapital, kun det som er gangbart på et marked, inden for et felt er det.

Økonomisk, social og kulturel kapital - Bourdieu skelner mellem alle mulige former for kapital, men begreber som økonomisk kapital (materiel rigdom), social kapital (indflydelsesrige relationer) eller kulturel kapital (symbolske goder) forekommer oftest. I forbindelse med begrebet kulturel kapital udarbejdes en adskillelse mellem symbolske goder i objektiveret form (bøger, paradigmer, metoder), i kropsliggjort form (som en habitus eller en opsætning af dispositioner) eller i institutionaliseret form (titler, diplomer, legitimation).

Symbolsk kapital - begrebet symbolsk kapital er en kategori for sig: den som har rigelig økonomisk, social og kulturel kapital kan i givet fald desuden glæde sig til en stor symbolsk kapital hvis alle disse kapitalformer giver udbytte i overmål, fordi alle ikke blot giver efter for overmagten men endog af hjertet tror på det skin som bedrager: at en ærens mand er rig, vellidt og klog fordi han er en mand af ære, og ikke omvendt. Så lægger den rent symbolske gennemslagskraft sig oven på den virkelige men miskendte verdslige gennemslagskraft. Hvis alle tror at det er æren, begavelsen eller fortjenesten der gør forskellen, og ikke kapital af forskellig slags, gør kapitalen en endnu større forskel.

Reproduktion - begrebet indbefatter alle aspekter af indbygget træghed i den sociale dynamik. Alt det som gør at livet ikke sker pr. intention og vilje, alt det som gør at forandring er noget der må erobres imod en indbygget tendens til reproduktion.

Kapitalbegrebet udtrykker, at samfundets historie ikke er et entreprenørens projekt: det er ikke bare entreprenøren som satser kapital, men i lige så høj grad kapitalen som satser entreprenøren.

Symbolsk vold - det er uddifferentieringen i felter af respektive den verdslige magt og de symbolske tegn i et moderne samfund som giver et specifikt spillerum for det som Bourdieu kalder symbolsk vold. Når man i udgangspunktet regner med at alle samfund bygger på undertrykkelse og udbytning i en eller anden form, og at disse forhold reproducerer sig over tid ikke blot på grund af fysisk vold eller verdslig magt, men også på grund af en konsensus, så bliver spørgsmålet hvilket bidrag den symbolske repræsentation af virkeligheden spiller, som jo i det moderne samfund udgør egne felter af forskellig slags. Bourdieus tese er at den relative autonomi som disse felter har, gør at de kan fremstå som helt afkoblede både fra interne magtforhold og fra verdslige forhold og dermed effektivt bidrage til at legitimere verdslige forhold som ret beset er vilkårlige, som værende velbegravede. I alle tilfælde handler det om vilkårlighed og i den forstand om vold: men volden kan være symbolsk.

Referencer

- Alexander, J. C. (1993). *The Reality of Reduction: The Failed Synthesis of Pierre Bourdieu*. Stencil. Publiceret i 1995 som: *The Reality of Reduction: The Failed Synthesis of Pierre Bourdieu i Fin de Siècle Social Theory: Relativism, Reduction, and the Problem of Reason*, s. 128-217. London and New York: Verso.
- Andersen, H. & L. B. Kaspersen (red.) (1996). *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Reitzels Forlag.
- Apple, M. W. (1982). *Education and power*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P., J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron (1968). *Le métier de sociologue - préalables épistemologiques*. Paris, Haag: Mouton de Gruyter.
- På engelsk i 1991 som: *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Bourdieu, P. & J.-C. Passeron (1970). *La reproduction. Éléments pour une théorie de système d'enseignement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- På engelsk i 1977 som: *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: SAGE. Oversat til en række andre sprog siden.
- Bourdieu, P. (1971). Genèse et structure du champ religieux. *Revue française de sociologie*, 12-3. s 295-334.
- Bourdieu, P. (1972). *Esquisse d'une théorie de la pratique. Précédé de Tprois études d'ethnologie kabyle*. Paris: Librairie Droz.
- På engelsk i 1977 som: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. Oversat til en række andre sprog siden.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit. På engelsk i 1984 som: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Oversat til en række andre sprog siden.
- Bourdieu, P. (1980). *Le sens pratique*. Paris: Édition du Minuit, Le sens commun.
- På engelsk i 1990 som: *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press og på norsk i 2007 som: *Den praktiske sans*.
- Bourdieu, P. (1989). *La noblesse d'état: grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Les Éditions de Minuit, coll. « Le sens commun ».
- På engelsk i 1995 som: *State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Homo academicus*. Paris: Les Éditions de Minuit, coll. « Le sens commun ».
- På engelsk i 1988 som: *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1992). *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, Paris: Seuil.
- På engelsk i 1995 som: *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & L. J. D. Wacquant (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology by Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production: essays on art and literature*. New York: Columbia University Press. Redigeret af Randall Johnson.
- Bourdieu, P. (1994). *Raisons pratiques: sur la théorie de l'action*. Paris: Éditions du Seuil.

På engelsk i 1998 som: *Practical Reason: On the Theory of Action*. Cambridge: Polity Press. Oversat til en række sprog siden.

Bourdieu, P. et al. (1993). *La misère du monde*, Paris: Seuil, coll. «Points essais ».

På engelsk i 1999 som: *The Weight of the World: Social suffering in contemporary society*. Cambridge: Polity Press.

Giroux, H. A. (1983). *Theory and resistance in education: a pedagogy for the opposition*. South Hadley, Massachusetts: Bergin & Garvey.

Petersen, K. A. (red.)(1995). *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. København: Akademisk Forlag.